

МАРТИН МАТИЈАШЕВИЋ*

Факултет безбедности
Београд

УДК 351.74/.76(497.11)“1941-1945“

Монографска студија
Примљен: 12.12.2016
Одобрен: 24.01.2017
Страна: 65-81

ОРГАНИЗАЦИЈА И МЕТОДЕ РАДА ОДЕЉЕЊА СПЕЦИЈАЛНЕ ПОЛИЦИЈЕ УПРАВЕ ГРАДА БЕОГРАДА 1941 - 1945.

Сажетак: У раду се анализира период окупације Краљевине Југославије, формирање окупационог режима и квислиншка управа, Уредбе и наредбе у окупационој зони Србије 1941. као и преглед уредби и наредби на подручју Управе града Београда по окупацији 1941. године. У централном делу анализирају се окупационе полицијско-безбедносне структуре, квислиншке полицијско-безбедносне структуре, као и организација специјалне полиције, кроз анализу рада Београдске полиције на почетку окупације и следећих одсека: одсека за унутрашњу политику и сузбијање саботаже, одсека за странце и пограничну службу, одсека за сузбијање комунистичке акције, одсека за удружења и штампу, одсека за Јевреје и Цигане. У завршном делу рада анализирају се методе рада специјалне полиције Управе града Београда.

Кључне речи: методе, специјална, полиција, окупација, агенти

Уводна разматрања

Водећа мисао приликом анализе организације и метода рада одељења специјалне полиције Управе града Београда, осим давања одређеног историјског погледа, имала је за циљ и разматрање специфичне полицијско-безбедносне установе која је свој рад наставила по окупацији Краљевине Југославије, али разматрања са једног струковног аспекта, независног од улоге ове установе у деловању квислиншких власти.

Овим радом, настојало се указати на организацију и методе рада специјалне полиције у Београду, услове у којима је деловала, али и ефикасност метода које је примењивала, посебно зато што је у јавности кроз публицистику, популарне серије и филмове, ова установа често приказивана као неуспешна, надмудривана од стране припадника партизанског покрета. Заправо, са аспекта струке, организације и метода које је примењивала у свом раду, реч је, иако је била на погрешној историјској страни, о веома успешној полицијско-

* matijasevic@fb.bg.ac.rs

безбедносној установи. Имајући у виду наведено, рад је профилисан тако да не улази у историјске или друге контроверзе везане за специјалну полицију, већ је посматра независно од њене улоге у Другом светском рату, искључиво као полицијско-безбедносну установу.

Методи рада специјалне полиције били су изузетно развијени што се може видети и у богатој историјској грађи, превасходно Историјског архива Београда, коме се овом приликом и захваљујемо на уступању грађе. Уједно, претраживање тако богате грађе доводило је аутора у дилему на који начин и како искористити прикупљене материјале.

У анализи постојеће научне и историјске грађе, доминира фрагментаран приступ у проучавању ове проблематике. Највећи број монографија, научних и стручних чланака обухвата период Другог светског рата, односно период окупације, где се махом уочава субјективност у анализи улоге окупационих власти, квислиншких власти, Народно ослободилачког покрета или Југословенске војске у отаџбини. Доминантан број монографија, из периода непосредно после Другог светског рата на крајње субјективан начин велича или мистификује улогу партизана, односно Народно ослободилачког покрета, уз осуђивање свих других актера на историјској сцени тада окупиране Краљевине Југославије.

Циљ истраживања био је да се анализом организације Специјалне полиције Управе града Београда од 1941. до 1945. године, стекне увид у циљеве, структуру, као и методе рада ове установе. У контексту рада, под организационом структуром подразумева се својеврстан формално успостављен систем организационих делова, људи (појединаца), материјалних и других ресурса, са њиховим задацима (улогама), унутрашњим везама и односима успостављеним на основу параметара поделе рада, груписања послова, делегирања ауторитета и координације (Стевановић, 2013: 147). Са друге стране, под методом у ужем смислу подразумева се свестан и систематичан начин радње, односно начин извршавања сложеног чина који се заснива на одређеном извору и структури његових саставних радњи, а који је уз то планиран и погодан за чешћу примену (Лукић, 2013: 14).

Оно што је приметно у нововековној Србији је да је Министарство унутрашњих дела имало незаменљиву улогу како на пољу идеологије и политике, тако и на пољу администрације, економије и социјалне политике. Практично, све до шездесетих година XIX века делатност овог Министарства изједначавана је са целокупном унутрашњом управом. У процесу изграђивања установа младе српске државе посебна пажња посвећивана је полицији, а у оквиру ње је београдска полиција због нарочитог значаја саме вароши била предмет посебног интересовања врховне државне управе (Мистрицеловић et al., 2014: 93). Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја општа управа у Краљевини вршила се по бановинама, срезовима и општинама. Истим законом Управа града Београда, Земуна и Панчева, чини посебну управну целину и стоји под непосредном управном и надзорном влашћу министра унутрашњих послова (Службене новине Краљевине Југославије, бр. 232).

У складу са наведеним Управа града Београда била је најзначајнија територијална организациона јединица Министарства унутрашњих дела, а врши-

ла је управне и полицијске послове на територији Београда, Земуна и Панчева са најближом околином. Управник града Београда био је дужан да „води старање о безбедности државе“ у престоници и да о томе свакодневно извештава краља (усмено) и министра унутрашњих послова (писмено, а по наређењу и усмено) (Милошевић, 2003: 18).

Као водећа служба унутрашње безбедности, тј. као територијална контраобавештајна служба и служба за заштиту уставног поретка (политичка полиција), деловало је Одељење опште полиције Управе града Београда. Оно је, преко својих организационих јединица, сузбијало унутрашње и спољне антидржавне делатности, водило истраге против починилаца политичких кривичних дела и кажњавало или оптуживало окривљене Суду за заштиту државе (Милошевић, 2003: 19). Одељење државне заштите Министарства унутрашњих послова, односно Одељење опште полиције Управе града Београда, је тесно сарађивало како са обавештајном службом жандармерије, тако и са другим органима војне обавештајне службе и обавештајне службе Министарства иностраних дела (Милошевић, 2003: 20).

Ратно наслеђе које је носила Краљевина Југославија представљало је огромне потешкоће за нормално функционисање политичког система Краљевине, као и самог и друштва. Сукоби око уређења државе великим делом били су одраз разлика које су постојале између појединих делова земље у привредном, политичком, географском, културном и правном погледу (Димић, 1997). Постојао је и велики проблем усаглашавања законодавства и изједначавања правних система (Ранђеловић, 2005: 170). Са друге стране Краљевина Југославија била је предмет интересовања како водећих светских сила тога времена, тако и држава у окружењу, које су сматрале да се требају намирити исходи Другог балканског и Првог светског рата на територијалну штету Краљевине Југославије. Нестабилност политичког система, различитост и хетерогеност народа одразила се и на питања унутрашње безбедности и ефикасност система безбедности Краљевине Југославије, што се и видело у брзом слому војног и полицијског система у краткотрајном априлском рату 1941. године.

Формирање окупационог режима и квислиншка управа

Од првих дана окупације у Србији је успостављен строг режим, чији су циљеви били застрашивање становништва и онемогућавање сваког вида отпора и развоја устаничких активности. Успостављена организација војне и цивилне управе одвијала се преко „седам троих војно-политичких и економских центара немачке моћи“, чије су се ингеренције преплитале, а често и директно сударале. Централну позицију у том сложенем апарату је заузимао војни заповедник, који је власт спроводио преко обласних, окружних и месних командантура (фелдкомандантуре, крајскокомандантуре и ортскокомандантуре). Окупационе власти су већ 1. маја успоставиле и цивилну управу у Србији, коју је чинио Савет комесара на челу са Миланом Аћимовићем, некадашњим министром унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића (Манојловић, 2013: 20).

Немачке окупационе власти су претходно 29. априла именовале девет личности за комесаре на челу бивших министарстава, именовано их је војни заповедник у Србији, генерал Ферстер. За Министарство унутрашњих дела именован је Милан Аћимовић, бивши министар. За Министарство просвете Риста Јојић, бивши министар, за Министарство правде Момчила Јанковића, бившег народног посланика, за Министарство пошта и телеграфа Душана Пантића, бившег министра, за Министарство грађевина, инжењера Станислава Јосифовића, бившег помоћника министра, за Министарство привреде инжењера Милосава Васиљевића, за Министарство социјалне политике, др Стевана Иванића, бившег помоћника министра, за Министарство финансија Душана Летицу, бившег министра, за Министарство саобраћаја др Лазу Костића, универзитетског професора (Божовић, 2014: 38).

Све време рата, квислиншка влада је била активни субјекат у систему репресије пружањем полицијске и војне помоћи оружаним снагама Трећег рајха и омогућавала је функционисање нацистичког режима у Србији. Систем принуде који је од првих дана обухватио цивилно становништво, ограничио је кретање, забранио јавна окупљања и предвидео стрељања талаца у случају напада на немачке војнике. Укинута је и право грађана на располагања штедним улозима и депозитима положеним пре 18. априла 1941. године. Поред општих репресивних одредби, које су важиле за све становнике Србије, нацисти су посебним мерама подвргли Јевреје и Роме (Манојловић, 2013: 20). У "Објави" за заузету југословенску територију изричито се наређује следеће: "Немачка војна сила гарантује становништву потпуну безбедност, личну и иметка. Ко се мирно и мирољубиво понаша нема се чега бојати; насиље и саботажа кажњавају се најстрожијим мерама. (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б.)."

Квислиншке окупационе власти у Србији, касније оличене у Влади националног спаса под руководством генерала Милана Недића, обнављају рад полицијских органа који су деловали у време Краљевине Југославије, кроз реорганизацију и прилагођавање специфичним околностима проузрокованих окупацијом. На територији Управе града Београда обнављају рад полицијских органа са једном новином, формирањем одељења специјалне полиције, некада општег одељења полиције, са својим обавештајним, полицијско-безбедносним функцијама. Истовремено, обнавља се рад жандармерије са жандармеријским пуковима у Београду, Нишу и Ужицу као и рад подофицирско-оружаних одреда, формирају се нови облици безбедносно-обавештајних снага какви су Српска државна стража и Српска добровољачка команда. Српска добровољачка команда формирана је 15. септембра 1941. године и на њено чело је постављен инжењерски пуковник Коста Мушицки, састојала се из 12 одреда и летећим одредом „Белих орлова“ јачине 110 припадника (Живановић, 2000: 227).

Београдска полиција обновила је свој рад одмах после капитулације која је потписана 18. априла, а конституисање Управе града Београда уследило је у мају 1941. године. Најзаслужнији за обнављање рада били су органи немачке окупационе власти, у првом реду Гестапо. У касније израђеном извештају Министарства унутрашњих послова истиче се да је тај апарат престао у потпуности да функционише и да су до доласка Немања владали хаос и безвлашће. Из

разлога хитности обнављање полицијске функције поверено је општини града Београда, јер од Управе града Београда у краткотрајном Априлском рату није остало ништа. Одмах по успостављању контроле издата је Збирка Наредба и Упутстава општине града Београда. Општина града Београда је позвала припаднике полиције који су остали у Београду и икључила их у напрасно организовану градску стражу за одржавање реда. Бранислав Божовић запажа да је већ 21. априла дошло до именованја првог високог званичника од стране Немачке окупационе власти и постављање Драгог Јовановића за изванредног комесара Београда. Драгомир Јовановић Драги био је помоћник управника Управе града Београда и саветник у Министарству унутрашњих послова и уживао је пуно поверење немачких обавештајних кругова који су боравили у Београду у пред-ратном периоду. Овим чином Драги Јовановић постаје главни овлашћени за послове београдске полиције и градске општине, односно главни носилац цивилне власти у Београду (Божовић, 2014: 30).

Управа града Београда – устројство, састав и делокруг рада

Управа града Београда представљала је државну полицијску и општу управну власт у главном граду Србије, непосредно подређену Комесаријату, односно Министарству унутрашњих дела. Обједињене две функције власти, полицијска и општа, била су под руководством Драгог Јовановића, јер је било неопходно њихово усклађивање због тешког стања у граду изазваног оштећењем инфраструктуре у априлском бомбардовању. Други проблем је представљао повратак расељеног становништва, становништва протераног из других делова окупиране Краљевине Југославије, али и са њима великог броја придошлица, које су се услед опште незапослености одале крађи и скитничењу и постојао је велики ризик по јавни ред и мир. Поред њих у мају 1941. године пристигло је 206 полицајаца који су постепено примани у редове београдске полиције или упућивани у друге градове Србије (Божовић, 2014: 48). Започет је опсежан посао провере запослених у органима цивилне власти, провера аријевске погодности и евентуалне припадности одређеним организацијама, као и издавање докумената локалном становништву на српском и немачком језику. Као месна државна полицијска власт Управа града обављала је послове преко својих полицијских одељења и одсека, као и подручних органа на терену: 16 квартова и два полицијска комесаријата (Божовић, 2014: 50).

Послове политичке полиције вршило је Одељење специјалне полиције, обављали су послове државне безбедности и јавног поретка, сузбијање сваке активности против окупаторско-квислиншког поретка, с посебном усмереношћу на радикално сузбијање комунистичког, народноослободилачког покрета, контрола политичке и друштвене активности, надзор рада удружења и скупова, контрола штампарија, новинских и издавачких предузећа, сумњивих лица, као и испуњавање налога окупатора у погледу прогона Јевреја и Рома (Божовић, 2014: 54).

Полицијски стражари и чиновници сачињавали су одељење полицијске страже, јуна 1941. године било их је 830, они су обављали позорничку службу,

дежурства, обезбеђења. У исто време Збор (одељење) полицијских агената имало је 210 агената и 12 поднадзорника, а неке од њихових активности биле су и на пословима обезбеђења Председника Владе, што се и види из приказаног наређења Драгог Јовановића од 27. новембра 1943. године, у коме се каже: Да би безбедност председника Владе била потпуно загарантована и да би зграда у којој је смештено Председништво и Министарство унутрашњих послова била потпуно обезбеђена, то у смислу овлашћења Председништва Министарског савета Д.С. бр. 143, од 22 новембра т.г., наређујем да се за шефа службе безбедности одреди полицијски комесар Трипковић Ђура, и да се шефу службе безбедности додели потребан број гардиста, 10 полицијских агената, које ће шеф службе распоредити на обезбеђењу зграде Председништва Владе и за лично обезбеђење Председника, приликом његовог кретања по граду и ван града (ИАБ, УГБ СП IV/(в), к. 162/1).

Поред поменутих одељења Управа града Београда имала је и посебне одсеке: финансијски, за чување морала, техничке полиције и Централну пријавницу. Одређене послове за Управу града обављало је особље затвора и гараже, као и полицијски референт у Пожарној (Ватрогасној) команди. Подручни органи Управе града 16 квартова и два полицијска комесаријата извршавали су редовне послове и задатке које су им додељивале окупационе власти.

Специјална полиција Управе града Београда

Уместо старог, прдратног назива – Општа полиција, уведено је и озваничено ново име – Специјална полиција, и то, одлуком Драгог Јовановића, већ првог дана успостављања привременог надлештва полиције Београда, 23. априла 1941. године. Тај назив остао је непромењен током целе окупације, ниједна полицијска служба у окупираној Србији није га носила, осим оне у саставу Управе града Београда. О пословима јавне безбедности и опште управе увелико се писало у јавности, док је рад Управе града Београда на пословима државне заштите третиран као строго поверљива делатност (Божовић, 2014: 59).

Устројство и организација одељења специјалне полиције Управе града Београда, било је регулисано Правилником о организацији и раду одељења специјалне полиције Управе града Београда, донетом 20. октобра 1941. године: У смислу организационе и хијерархијске структуре, чланом 1. Правилника било је дефинисано да се на челу одељења специјалне полиције налази шеф одељења кога поставља Управник града Београда својом наредбом из редова полицијских инспектора или полицијских саветника Управе града Београда (Члан 1.).

Шеф одељења био је непосредно потчињен управнику града Београда и одговоран за правилно, благовремено и успешно обављање свих послова Одељења специјалне полиције. Шеф одељења управљао је пословима одељења по упутству и под надзором Управника града Београда, вршио је надзор над одселима и рефератима и старао се о законитости, брзини, правилности и складно-

сти у раду одељења, реферисао је Управнику града Београда о свим важнијим пословима, а о хитним и изузетним случајевима извештавао га је одмах. Шеф одељења управљао је свим пословима око примене закона и законских прописа, који по одредбама Уредбе о устројству и делокругу рада Управе града Београда и наредбама Управника града Београда спадају у надлежност Одељења специјалне полиције. Шеф одељења предлагао је наредбе, правилнике и одлуке по начелним питањима у границама закона и законских уредаба из области надлежности Одељења специјалне полиције.

Чланом 2. Правилника било је дефинисано да шеф одељења има помоћника шефа Одељења специјалне полиције, кога је својом наредбом постављао Управник града Београда, а на предлог шефа одељења. У одсуству шефа одељења, у свим пословима замењивао га је помоћник, док је у редовним околностима обављао све оне послове које му шеф повери. Помоћник шефа одељења водио је надзор над радом свих чиновника, полицијских агената и осталих службеника одељења, а по упутствима шефа одељења. Под његовим надзором обављали су се сви послови у картотеци. Помоћник је примао странке по предметима жалби, нарочитих молби и обавештења, старао се да послови у одељењу теку једнообразно, правилно и благовремено (Члан 2.). Подела одељења и унутрашња организација била је дефинисана чланом 3. У коме је предвиђено постојање административно-иследног, одсека за унутрашњу политику и сузбијање саботаже, одсек за странце и пограничну службу, одсек за сузбијање комунистичке акције, одсек за удружења и штампу, одсек за Јевреје и Цигане, одред полицијских агената, централна пријавница и картотека одељења (Члан 3.). У члану 4. било је предвиђено да на челу одсека стоје шефови одсека, које на предлог шефа Одељења специјалне полиције именује Управник града Београда својом наредбом. Они су били непосредно подређени шефу одељења и одговорни за све послове одсека. Водили су надзор над пословима одсека и реферата, делили послове референтима и подчињеним органима и старали се о законитости, правилности и брзини рада (Члан 4.).

Организација специјалне полиције Управе града Београда

Први одсек Одељења специјалне полиције био је Административно-иследни и делио се на три реферата. Први реферат обухватао је послове истраге по кривицама политичке природе и оптуживање судовима, уколико нису у питању дела из делокруга рада четвртог одсека. Вршио је кажњавање надзорника и власника зграда у Београду и кажњавање организатора приредби који су одржавали приредбе без одобрења овог одељења. Други реферат обухватао је послове административне и депозитне природе, разна административна саслушања и саопштења по замолници страних надлештава, наплаћивао новчане казне и таксе по пресудама овог одељења, вршио замене новчаних казни за затворске и обрнуто, затим, издавао различита уверења. Трећи реферат издавао је дозволе за приредбе, издавао дозволе надзорницима зграда и издавао дозволе за рад хотелском особљу на територији Управе града Београда (Члан 5.).

Други одсек Одељења специјалне полиције био је одсек за унутрашњу политику и сузбијање саботаже, који се делио на два реферата. Први реферат обухватао је послове анализе политичког и друштвеног живота у земљи, послове информативне службе у вези са унутрашњом политиком. Други реферат обухватао је послове сузбијања диверзантских и саботерских акција (Члан 6.). Најчешћи објекти напада били су: индустријски, пољопривредни или други привредни објекти, саобраћајна средства, уређаји или постројења, уређаји система везе, уређаји јавне употребе за воду, топлоту, плин или енергију, бране, складишта, зграде или какви други објекти који су имали већи значај за привреду или редован живот грађана (Бошковић, 1998: 232). У претраживању богате грађе Историјског архива Београда уочени су различити примери саботаже, неки од њих виде се кроз наређење Драгог Јовановића од 27. јануара 1943. године, где он наводи: „У току овог месеца дешавало се, да извесна лица обучена у немачке и друге униформе, пресрећу појединачно на улицама и по јавним локалима униформисане и неуниформисане органе Управе града Београда и Српске државне органе страже и одузимају им револвере којима су наоружани. Као разлог овоме, ова лица наводе да наведени органи немају дозволу за ношење оружја-револвера. Како је овакав поступак лица обучених у немачке и друге униформе самовоља појединца, јер не постоји наређење за одузимање оружја од органа У.Г.Б. и С.Д.С., то у вези саопштења Шефа немачке службе сигурности у Београду, да никакви немачки нити други органи нису овлашћени да појединачно разоружавају органе У.Г.Б. и С.Д.С. и да би се у будуће слично спречило. Наређујем: Уколико би се десили поновљени случајеви, да лица обучена у немачке униформе покушају да одузму од органа У.Г.Б. и С.Д.С. оружје, дотични орган неће предати оружје, већ ће са лицем које покуша да га разоружа отићи до најближе немачке власти (Абшниткоманде, Фелкомандатуре или Гестапоа) и тражити поступак према томе лицу. Да предње наређење приме на знање сви органи поверене ми Управе и С.Д.С. и истог се стриктно придржавају (ИАБ УГБ СП IV/(в), к. 162/1).“

Трећи одсек био је Одсек за странце и пограничну службу који је имао три реферата (Члан 7.). Из записника о саслушању Живановић Драгољуба од 08. август 1944. године могу се видети активност одсека за странце Одељења специјалне полиције Управе града Београда: „Зовем се Живановић Драгољуб, берберин безупослења, рођен 5.10.1927. године у Београду од оца Христа и Јулке, вере православне, српски држављанин, нежењен, до сада становао у Врање – Бугарска. До сада наводно некажњаван и неосуђиван. Ја сам се родио у Београду где ми је живео отац и мајка, а отац ми је био кафеџија и ћевабџија. Када ми је било 3 године моји су прешли у Врање где ми је отац наставио са послом. Када сам одрастао ја сам изучио берберски занат и тако ме је рат затекао у Врање. Како је у последње време почело са интернирањем Срба у Бугарској, то сам се ја решио да побегнем у Србију, што сам и учинио, пре неколико дана, када сам прешао код Лесковца илегално границу и у Лесковцу сео на теретни воз и тако дошао до Топчидера. Када сам се скинуо са воз одмах код станице легитимисан сам од стране органа власти и ухапшен. Пошто се осећам Србином то мислим да останем у Србији. То је све што имам да кажем. Испит

ми је прочитан и у свему га за овој признајем. Писмен сам, у потпису: Драгољуб Живановић (ИАБ УГБ СП III 56/20 к. 157/56).“

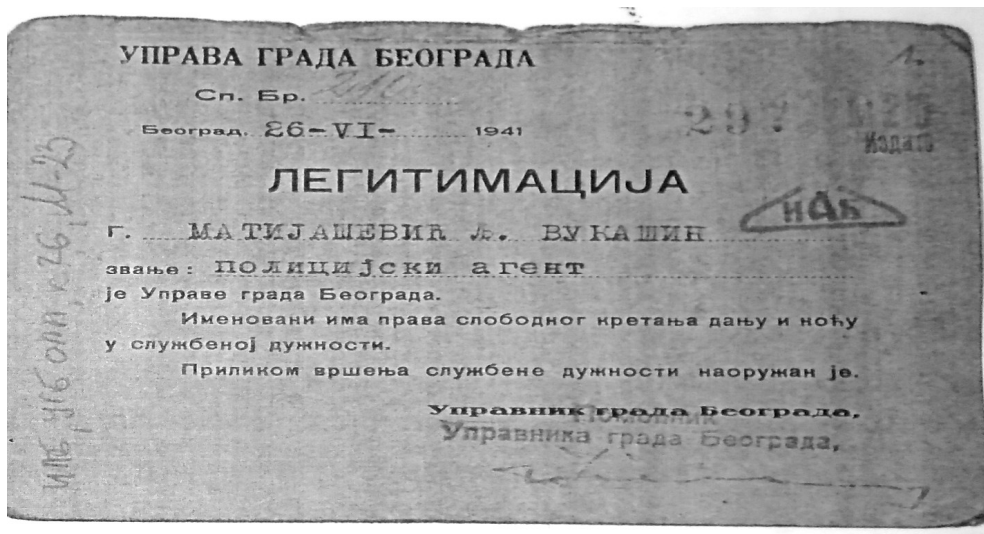
Одсек за сузбијање комунистичке акције, носио је назив Четврти одсек Одељења специјалне полиције, био је најбројнији и имао је четири реферата (Члан 8.). У следећем случају приказан је пример у коме се види сарадња Одељења специјалне полиције по квартовском принципу, где су им старешине квартова достављале све сумњиве информације, на основу којих су они планирали и изводили акције: „Према усменом наређењу Вашем дана 23. 3. т.г. извршена је блокада и рација куће број 28. у Мутаповој улици, а у становима свих станара који станују у овој кући: Емилије Пејић, Радована Пејића, Даринке Адуловић, Будимира Димитријевића, Живојина Штрбића, Петровића Бранка и Тунића Живојина. Том приликом је извршен детаљан претрес станова и легитимисање свих лица која су затечена у томе моменту у поменутој кући. Ова рација је извршена поводом пријаве Боривоја Гавриловића, потпоручника, који је видео да је у истој кући ушла нека Милена студенткиња, иначе позната комунисткиња. После извршене провере којој је присуствовао и пријавитељ Гавриловић није пронађена ова Милена о којој је реч, нити је примећено ма шта сумњивог у вези предње пријаве. Претпоставља се да је Милена приметивши Гавриловића, кога добро познаје само свратила у ходник горе поменуте куће и тиме затурила траг, па кад се Гавриловић удаљио она је напустила своје склониште и продужила пут (ИАБ УГБСП 4-47А К289/6).“

Одсек за удружења и штампу делио се на два реферата. У првом реферату обављали су се послови надзора над удружењима на подручју Управе града. Други реферат обављао је послове надзора над штампом, штампаријама, новинарима, продавцима новина, киосцима и књижарама (Члан 9.). Шести одсек Одељења специјалне полиције Управе града Београда била је Централна пријавница која је обављала послове по Уредби о пријављивању становништва, издавала је легитимације и вршила послове протокола и новчаних књига (Члан 10.). У прилогу су приказане активности и мере безбедности приликом пријављивања становништва од 20. децембра 1941. године које је прописао Драги Јовановић: „У интересу јавног реда, мира и безбедности града Београда и у циљу хватања и спречавања настањивања у Београду комуниста и других непожених лица сумњивог пословања, а на основу члана 66. Закона о унутрашњој управи и члана 16. и 22. Уредбе о устројству и делокругу Управе града Београда, наређујем: Старешине квартова примаће пријавне листе под личном одговорношћу од лица која се пријављују за становање у Београду. Пријављивање ће се извршити тек по одобрењу старешине кварта. Приликом пријављивања Старешине кварта ће лично утврдити идентитет лица које се пријављује и несумњиво установити место његовог дотадашњег боравка, као и разлог настањивања у Београду. Уз то ће нарочиту пажњу обратити на исправност исправа и докумената поднетих на увиђај. Ако су у питању новодосељена лица старешине квартова ће без изузетка тражити информације о исправности ових лица од полицијских или управних власти дотадашњег места боравка тих лица. Поред изложеног старешине квартова приликом пријема пријава имаће нарочито у виду одредбе првог дела Наредбе Управника града Београда стр. пов. II бр. 25

од 2. новембра т.г. које се односе на мере које ће онемогућити настајење непожених лица у Београду. Наредба Управника града Београда бр. 3801/41 и даље остаје на снази и у вези ове старешине квартова ће настојати да лица са одређеним боравком на време напусте Београд. Централна пријавница убудуће неће вршити пријављивање лица која се први пут пријављују, већ ће то обављати искључиво надлежни квартови. Старешине квартова за случај да су заузеле важним пословима, могу примање пријава поверити најстаријем чиновнику, који ће такође овај посао обављати под личном одговорношћу. Све примљене пријавне листе старешине квартова достављаће Централној пријавници и то најдаље до 8 часова наредног дана. Наређено 20. децембра у Управи града Београда (ИАБ, УГБ СП к162/1).“

Одељење специјалне полиције водило је своју засебну картотеку у коју су се евидентирала сва сумњива и кажњена лица по предметима из делокруга рада Одељења специјалне полиције Управе града Београда. При картотеци је постојао лабораторијум за фотографисање и дактилоскопирање политичких криваца. Картотека је водила послове поверљивог деловодног протокола и послове поверљиве архиве (Члан 13.). У Историјском архиву Београда пронађен је део те картотеке, и у методолошком и оперативном смислу на садржајности му могу позавидети многе модерне полиције које воде такве картотеке у ери информатичког друштва.

При Одељењу специјалне полиције Управе града Београда постојао је одред полицијских агената са старешином одреда. Старешина одреда предлагао је шефу одељења распоред полицијских агената за редовну службу по одсецима. Вршио је према наредби шефа одељења по потреби распоред службе полицијских агената и био задужен за дисциплински надзор над чиновницима и полицијским агентима (Члан 12.). У прилогу се може видети изглед службене легитимације агената специјалне полиције:

Табела 1. Изглед службене легитимације агената спец. полиције, извор: (ИАБ, УГБ, ОПА, к26, м-23).

За немачке окупационе власти посебно је био значајан одсек за Јевреје и Цигане. Само четири дана по уласку немачких трупа, 16. априла 1941, наређено је регистровање свих Јевреја и Рома, а три дана касније отпочело њихово обележавање и издвајање у јавном простору обавезним ношењем жуте траке и Давидове звезде, односно натписа „Циганин“ (Манојловић, 2013: 20). Шеф групе полиције и службе сигурности у Команди Београда, 28. априла 1941. године издаје Наредбу за Јевреје: "Сви јевреји, мушког пола, од 16 година па навише, имају се јавити у среду, 30 априла о.г. у 7, 30 часова, без обзира на њихово досадашње одређење и ослобођење. Наредба има на следећи начин да се спроведе: Јевреји, чије презиме почиње са словом А до Ј има да се јаве на тениском игралишту енглеско – америчанско – југословенског тениског клуба – Доњи град, а чије презиме почиње са словом К до З има да се јаве у Зоолошком врту на тркачкој стази (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б)."

У року од две недеље после објављивања ове "Наредбе" Јевреји су били дужни да се пријаве српским полицијским властима да би се увели у спискове Јевреја. Овом "Наредбом" Цигани су били изједначени са Јеврејима, пошто су и за њих важиле одговарајуће, у њој предвиђене одредбе. Циганином се сматрало оно лице које је водило порекло од најмање три циганска претка. Са Циганима су се изједначавали и цигански мелези који су водили порекло од једног или два циганска претка и који су били ожењени Циганком или ступили у брак са Циганком. Као и Јевреји, и Цигани су носили жуте траке за обележавања на којима је стајао натпис "Циганин" (Лист Уредаба војног заповедника у Србији, Београд, 31. маја 1941. године, бр. 8).

У Београду 5. јуна 1941. године издата је Наредба у којој се позивају сви Јевреји мушкарци од пуних 14 до 16 година, да се јаве у понедељак 9 о. м. у 8 часова пре подне на Таш-Мајдану. У исто време имају се јавити и сва лица која се по наредби Војног Заповедника за Србију од 30 маја о. г. сматрају јеврејима. Сви пак остали Јевреји, који су се у Београду на Ташмајдану пријавили, није потребно да се поново пријављују (ЈИМ К21ф:1, 1а,2,2а,2б). Специјална полиција Управе града Београда 17. јуна 1941. објављује да се позивају сви Јевреји мушкарци од 20 до 50 година старости, имаоци зелених и црвених карата, без обзира на ослобођење, да се јаве у четвртак, 19 о. м., у 8 часова утјутру на Ташмајдану. Ко се не одазове овом позиву, биће кажњен (<http://elmondosefarad.wikidot.com>, 25.03.2016, 22.34).

О раду и пословима одсека специјалне полиције за Јевреје и Цигане сведочи извештај поднет шефу одељења специјалне полиције 10. августа 1941. Године у Београду, у коме се каже: У вези наредбе I. бр. 226 од 22.в.т.г., част ми је доставити следећи извештај о раду Одсека за Јевреје и Цигане у времену од 26. јула до 10. августа текуће године. Овај одсек регистровао је до данас укупно 9.561 Јевреја и 679 јеврејских радњи. У времену од 26. јула до 10. августа овом одсеку пријавило се 38 одраслих Јевреја. Укупан број регистрованих Цигана код овог одсека до данас износи 3.050. У времену од 26. јула до 10. августа није регистрован ниједан циганин. Овај одсек такође води списак свих Јевреја који су напустили Београд, по одобрењу или наређењу Немачких власти, и таквих до данас има 148. У времену од 26. јула до 10. августа напустило

је Београд свега 12 Јевреја. Овај одсек путем својих органа води стални надзор над Јеврејима и Циганима, да ли исти носе жуту траку, као и то, ако се неко крије непријављен, приводи га и предаје Немачким властима – Гестапоу, ради даље надлежности. Исто тако, води строги надзор над Јеврејима о посећивању места за разоноду сваке врсте, као и о упражњавању свакојаким заната, осим оних који за то имају специјалну дозволу за рад, и то, не у отвореном локалу са улице, већ искључиво у своме стану. Овај одсек свакодневно добија 4-6 достава од стране Гестапо-а, поднете против Јевреја, да не носе жуту траку, да нису пријављени и да се крију. За сваку овакву доставу која се утврди да је истинита, немачке власти поступају најстрожије према наведеним лицима. Поред овога, овај одсек врши свакодневни распоред притвореника Управе града Београда кажњених присилним радом, који се упућују на рад по реионима и другим местима према указаној потреби (ИАБ, УГБ СП, к. 589, стр. 194, инв. бр. 2771). До 13. јула у Београду је регистровано 9.561 Јевреја и 3.050 Рома. Како је 1. јануара 1941. у Београду живело 11.780 Јевреја, могуће је закључити да се позиву нациста није одазвало 2.219 људи (Манојловић, 2013: 21).

Методe специјалне полиције – примери из праксе рада

Специјална полиција је располагала само половином предратне картотеке, пошто је друга половина спаљена почетком Априлског рата, што је онемогућило састављање комплетних лица за хапшење. Антикомунистички одсек при Одељењу специјалне полиције одмах после Априлског рата организовао је теренску службу са задатком сузбијања комунистичке пропаганде, проналажењем и хватањем комуниста који се налазе у Београду. Ова служба била је организована преко специјалних агентских патрола, које су свакодневно крстариле Београдом по свим крајевима града са циљем вршења легитимисања и претреса свих сумњивих лица, као и провере свих објеката који би могли бити предмет састанака и окупљања. Један од начина лишавања слободе био је и постављање полицијских заседа на улици, на местима на којима је претходно био заказан састанак са једним или више активиста (Божовић, 2014: 466).

Полиција је постављала задесе у откривеним илегалним становима, такође је често примењиван метод да се са ухапшеним лицем које је безбедносно интересантно, а према проценама поступајућег полицијског агента успостави предусретљив однос са циљем успостављања сарадње, што је често давало више успеха, него примена насилних метода (Божовић, 2014: 467). У пракси тајне сарадње са заврбованим ухапшеницима врло је индикативан пример Лазара Дожића, члана IV рејонског комитета КПЈ. Специјална полиција је у овом случају доследно примењивала начела најстрожије конспирације, што је допринело Дожићевом запаженом доприносу хватања илегалца. Док је у многим другим случајевима полиција занемаривала тајност сарадње с конфидентима, полицајци су свраћали у станове конфидентата, док је у примеру Дожића тајност строго примењивана (Божовић, 2014: 473).

У наређењу Управе града Београда Одељења специјалне полиције од 31. јула 1941. године у Београду могу се видети активности спроведене поводом акција од стране комуниста у Београду, где се налаже да се изврши претрес једног дела Београда, ради проналаска сумњивих лица и комунистичког материјала: Наређујем: Да се на дан 1. августа т.г. почев од 4 часа изјутра изврши детаљан претрес станова и осталих просторија у свим зградама реона Београда, који обухватају улице: Северни Булебар до улице Зеке Буљубаше, затим улицом Св. Николе до краја, улицом без имена до Дунава и Вишњичком до Северног Булеvara. Да се горњи реон подели на осам сектора тако да ће у једном сектору претресима руководити један полицијски чиновник, коме ће се ставити на располагање пет полицијских агената и десет полицијских стражара. Сви органи ангажовани за ову службу имају се јавити у гаражу Управе града Београда у 3 часа и 50 минута. Претреси ће се вршити по чисто комунистичким стварима, у смислу инструкција које сам лично издао. Скреће се пажња органима који у овом послу учествују да поверени посао обављају са највише труда и савесности. Шеф полиције стараће се да се ова наредба у свему изврши. У потпису Управник града Београда Драги Јовановић (ИАБ, УГБ СП к162/1).

Пример сарадње полицијских квартова са одељењем специјалне полиције може се видети у саопштењу од дана 19. августа 1944. године, где је V полицијски квартал извештен од стране командира полицијске станице у Миријеву о извршеном кривичном делу убиства пољочувара Костић Сретена, у коме се приказују сви криминалистички аспекти обраде лица места са идентитетом убијеног лица, положајем леша, оделом које је носио, ранама на телу, месту и времену извршења и предметима пронађеним код убијеног (ИАБ УГД СП IV/III к/162 /4).

У наставку је приказан пример сарадње између различитих полицијских одељења Управе града Београда од 7. јула 1941. године, кроз слање строго поверљивог упозорења свим надлештвима Управе града Београда: „Данас, 7. јула на неколико места у Београду, већином на периферији, десила су се акта саботаже на тај начин што су у групи од по три до четири лица сусретани продавци новина, отимане су им новине и исте паљене. Било је случајева напада на киоске где се новине продају. Да би се ова врста саботаже сузбила наређујем: Да шефови одељења специјалне, кривичне и месне полиције, старешине квартова и комесари полиција сутра у 4 часа лично организују службу и најефикаснијим мерама (хватањем саботера, употребом хладног и ватреног оружја) онемогуће акта саботаже ове врсте. Квартови ће у близини киоска поставити позорнике. Шефови одељења специјалне, кривичне и месне полиције објединиће службу. Не сме се догодити да се ови случајеви саботаже више понове. За и најмање неизвршење ове наредбе и неефикасност предузетих мера чинићу одговорним лично поменуте шефове одељења, старешине квартова и комесаре полиција, као и остале органе који буду лабаво вршили своју службу (ИАБ, УГБ СП к162/1).“

У наређењу Управе града Београда Одељења специјалне полиције од 3. септембра 1941. године могу се видети активности кроз рад у квартовима

спроведене на хватању комуниста: „У вези учесталих оружаних напада од стране комуниста на органе Управе града Београда и друге грађане, потребно је одмах предузети што ефикасније мере у циљу хватања комуниста и сузбијању њихових злочиначких дела. Са изложеног, а на основу члана 22. Уредбе о устројству и делокругу Управе града Београда, наређујем: Да Старешине квартова у својим реонима одмах образују потребан број патрола од по два жандарма који ће само преко дана од 5 до 19 часова обилазити одређени реон. Ове патроле за време бављења на терену легитимисаће и претресаће без разлике свако цивилно лице које им се учини сумњиво. Приликом вршења ове службе скренути пажњу органима да буду обазриви, да не би били изненађени и повређени каквим оружјем. Један орган патроле биће увек спреман да интервенише оружјем, док други врши легитимисање и претрес сумњивог лица. Наступ органа у овој служби има бити строг и коректан. У потпису Драги Јовановић (ИАБ, УГБ СП к162/1).“

Када је реч о сарадњи са Гестапом уочена је слобода и самосталност коју је Гестапо дао Специјалној полицији када је у питању сузбијање комуниста, имали су слободу да сами покрећу иницијативе, организују рације и хапшења, чак је и сам Гестапо у многим случајевима од полиције тражио конкретну помоћ. У склопу опште пропагандне активности окупатора и колаборациониста, посебно место заузимала је тзв. подземна и јавна пропаганда као метод деловања, којим су се пре свега служиле немачке и домаће обавештајно-безбедносне и полицијске службе (Божовић, 2014: 473). Руководећи центар таквих активности био је Београд. Примењивани су различити методи ширења гласина, организовање лажних комунистичких радио станица и ширење вести путем редовних радио програма.

Закључна разматрања

Ако се осврнемо на период пре почетка Другог светског рата може се уочити да је сама Краљевина Југославија била крхка творевина са низом унутрашње-политичких проблема. Различитост и хетерогеност народа одразила се и на питања унутрашње безбедности и ефикасност система безбедности Краљевине Југославије, што се и видело у брзом слому војног и полицијског система у краткотрајном априлском рату 1941. године.

Потписивањем приступања Тројном пакту Краљевина Југославија нашла се у раскораку између воље својих грађана и међународних притисака. Што је резултирало војним пучем 27. марта 1941. године, који је извела завереничка група прозападно оријентисаних официра Југословенске војске. Резултат тога је напад Сила осовине на Краљевину Југославију и војни пораз у краткотрајном Априлском рату и капитулација 17. априла 1941. године.

Одмах по окупацији долази до обнављања рада предратних органа у оквиру квислиншких власти. Може се јасно уочити да је све време рата, квислиншка влада била активни субјекат у систему репресије пружањем полициј-

ске и војне помоћи оружаним снагама Трећег рајха и омогућавала је функционисање нацистичког режима у Србији.

Анализирајући историјску грађу, архиву специјалне полиције и постојећу литературу која се фрагментарно бави радом ове установе, успели смо реконструисати организацију и методе рада специјалне полиције. У првом реду реч је о поливалентној установи полицијског и безбедносног карактера. Установи која је у свом раду обједињавала обавештајну, безбедносну и полицијску компоненту.

Може се закључити да је организација специјалне полиције била условљена конкретним условима у којима се нашло само друштво и држава, поред дела који се бави сузбијањем класичних социопатолошких појава у друштву, посебно је био развијан, материјално и финансијски, сегмент који се бавио сузбијањем комунистичке акције и саботажа, као и одсек који се бавио питањима Јевреја и Цигана и који је давао логистичку подршку окупационим властима у евидентирању и прогону истих. Са друге стране сложеност организације и методике рада специјалне полиције може се видети и кроз другу архивску грађу у којој смо уочили изузетно прецизно вођене евиденције о људским ресурсима, односно полицијским агентима и њиховим карактеристикама, евиденције о сумњивим лицима са детаљном картотеком ових лица са фотографијама, карактеристикама, ризиком по полицијске агенте и особеним знацима. Посебно су биле интересантне евиденције о сумњивим становима и о сарадницима у различитим јавним установама, објектима и локалима на територији Управе града Београда.

Методе рада подразумевале су примену класичних полицијских метода, од хапшења, заседа, рација, испитивања, ислеђивања, преко примене, данашњом терминологијом криминалистичко-обавештајних метода убацивања агената, коришћења широке мреже сарадника, коришћења гласина и ширења пропаганде различите врсте. Трећи сегмент рада Специјалне полиције обухватао је надзор над административним аспектима рада Управе града Београда, евидентирања свих лица, сузбијања корупције и шпекулације, затим аспект рада са притвореницима. У богатој и широко прегледаној архивској грађи претежно Историјског архива Београда приказани су различити предмети, досијеа, акције, активности, као и други интересантни садржаји, записници и протоколи са претреса, распореди службе полицијских агената и старешина са дневним заповестима, картотека сумњивих лица и сумњивих станова, формулари специјалне полиције, изглед службених легитимација, објаве окупационих снага и објаве Управе града Београда које су се односиле на рад специјалне полиције и које на различите начине реконструишу и објашњавају методiku рада специјалне полиције.

Литература:

Архивска грађа

Историјски архив Београда

1. IAB, UGB SP IV/(v), k. 162/1
2. IAB UGB SP III 56/20 k. 157/56
3. IAB UGBSP 4-47A K289/6
4. IAB, UGB SP, k. 589, str. 194, inv. br. 2771
5. IAB UGD SP IV/III k/162 /4

Јеврејски историјски музеј Београд

1. JIM K21f:1, 1a,2,2a,2b,

Монографије

2. Božović, Branislav (2014): *Specijalna policija u Beogradu 1941-1945*, Zavod za udžbenike, Beograd
3. Bošković, Mićo (1998): *Kriminalistička metodika*, Viša škola unutrašnjih poslova, Zemun
4. Dimić, Ljubodrag (1997): *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, knj. I-III*, Stubovi kulture, Beograd
5. Živanović, Sergije (2000): *Treći srpski ustanak*, Pogledi, Kragujevac
6. Krstić-Mistrizdelović, Ivana, Radojičić Miroslav (2014): *Beogradska varoška policija u doba uspostavljanja vlasti ustanobranitelja*, Nauka, bezbednost, policija, br. 3, Beograd
7. Lukić, Radomir (2003): *Metodologija prava, Justinijan*, Beograd
8. Milošević, Milan (2003): *Tajna policija u Srbiji 1831 – 1941*, Glasnik Međuopštinskog istorijskog arhiva Valjevo, Valjevo
9. Manojlović - Pintar, Olga (2013): *Uspostavljanje fašističkih zakona i institucija u okupiranoj Srbiji, Holokaust u Jugoslaviji*, Jevrejska opština Zemun, Zemun
10. Randelović, Nebojša (2005): *Pravni život Srbije u zajedničkoj državi, Srbija 1804-2004*, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu, Niš:
11. Stevanović, Obrad (2013): *Organizaciona struktura policije u Republici Srbiji u poslednjoj deceniji XX veka, u: Struktura i funkcionisanje policijske organizacije, tradicija, stanje i perspektive – I*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Правни извори

1. List Uredaba vojnog zapovednika u Srbiji, Beograd, 31. maja 1941. godine, br. 8
2. Pravilnik o organizaciji i radu odeljenja specijalne policije Uprave grada Beograda, str. pov. II br. 33. 20. oktobra 1941. godine.
3. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 232 od 4. oktobra 1929. Godine.
4. Zbirka Naredaba i uputstava I, izdanje opštine grada Beograda, štamparija Drag. Gregorića, Knjeginje Olge 21. Beograd.

Електронски извори

1. Objava 17.6.1941., izvor: <http://elmundosefarad.>, pristupljeno: 25.03.2016., 22.34. časova.

ORGANIZATION AND METHODS OF WORK DEPARTMENT SPECIAL POLICE ADMINISTRATION OF BELGRADE 1941-1945.

Summary: This paper analyzes the period of occupation of the Kingdom of Yugoslavia, the occupation regime and the establishment of a quisling government, Regulation and commands the Serbian occupation zone in 1941, and an overview of regulations and orders in the area of the City of Belgrade after the occupation in 1941. In centralnom work analyzes the occupying police-security structures, Quisling police-security structures, as well as the organization of special police forces, through the analysis of the work of the Belgrade police at the beginning of the occupation and the following departments: the department for internal policy and suppression of acts of sabotage, the section for foreigners and border services, department for combating communist campaign section for associations and press the dseka for Jews and Gypsies. In the final part of the paper analyzes the methodology of work of the Special Police Administration of the City of Belgrade, verification and identification, searches and arrests, use of the method of agent activity and propaganda.

Key words: methods, special, police, occupation, agents